

Ивица Живковић

Богословија Светог Кирила и Методија, Ниш

Центар за црквене студије, Ниш – Србија

ОДНОСИ ЉУБАВИ У ПРАВОСЛАВНОМ ВАСПИТАЊУ

Апстракт: Велика дилема хришћанског васпитања тиче се легитимности заузимања позиције ауторитета на основу прича, очекивања и мисаоних конструкција одраслих. Хришћанска љубав према деци позива на сузбијање сопствених страсти и на преузимање духовне одговорности присуства одраслих у животима деце. У овом раду разматрају се неке мрачне стране родитељске љубави и утицај који проблеми односа у породици могу имати на дете. Као првенствени извор савремене православне педагогије узимају се мишљења духовних отаца Цркве нашег поколења.

Кључне речи: љубав, светост, искреност, пример, присуство, веродостојност, одговорност, разговор, подршка, безусловност.

Односи љубави у Христу представљају средишњу тему православне педагогије. Истинска хришћанска љубав не може се сматрати духовним постигнућем васпитача или последицом његових васпитних намера. Пре би се могло рећи да православни педагошки однос, попут других односа који постоје у заједници и животу православних хришћана, проистиче из божанске љубави пројављене у животу Цркве. Хришћанска љубав је по свом пореклу и значењу идентична Христовој љубави, откривеној, дарованој и завештаној његовим ученицима. *Као што Отац љуби Њега, и Он љуби нас, и ми остајемо у љубави Његовој* (Јн 15. 9). Она је једина нова Христова заповест, свеодређујући садржај хришћанског живота и знак препознавања Христових ученика. Као таква, она одређује и идентитет православног хришћанског васпитања. Веродостојна хришћанска љубав представља пројаву односа будућег века, божанског живота Свете Тројице. Њена својства не показују условљеност, ограниченост у заједништву или релативност у поверењу. Љубав православних хришћана према деци не треба да проистиче из родитељских нагона, нити да буде одређена њиховим идејама и замислима о "добром детету". Однос према детету као ближњем, прихватање у љубави његове личности и његових поступака као битан услов могућности његовог сазревања у православном васпитању не треба да буде мотивисано никаквим накнадним разлозима. Љубав треба да постоји не на основу дететових квалитета, већ упркос недостатку квалитета и независно од њих. Она може помоћи и у уочавању многих постојећих квалитета тамо где би их иначе било тешко препознати.

Када су епископа Теофана Вишенског Затворника питали о вишим могућностима васпитања у Христу, он је одговарао: *Заволите децу и она ће вас заволети. Растварајте строгост власти кротошћу; трудите се да љубављу заслужите љубав. Истинита доброта надмашује строгост речи.* Хришћанска љубав је, по светом Теофану, требало да буде само начело васпитних мера¹. Опит

1 Према: Евгений Шестун, *Православная педагогика*, Самара 1998, 130–131. Шестун истиче

љубави је пут ка потпуном познању детета и сваког ближњег. Пишући о љубави као *методу и средству* познања, Атанасије Јевтић је истицао да она има значење сједињења познаваоца са познаваним. Овде се ради о љубави која нема ничег заједничког са сентименталним пијетистичким или романтичким схватањем, већ се јавља као плод и резултат подвижничког живота. Она подразумева умирање *старог човека* и његових метода познања, васкрсавање са Христом *новог човека* и стицање *новог ума* (1Кор. 2. 16)².

Хришћански оци поистовећивали су постојање света и онтологију са односом, тј. са животом у заједници. "Однос чини саму основу, ипостас постојања природе, посебно однос љубави Бога са човеком – из којег тварна природа надилази смрт, постојећи у личности човека, као личност" – пише Игнатије Мидић³. Човек постаје *оно што јесте* у односу са другима. Изван тих односа он практично не постоји. Вредност нечијег живота мери се дубином његових личних, међуљудских односа. Син се може остварити само као син, што значи: кроз однос са оцем. Остварити се по сопстеној вољи, далеко од *оца*, стварност је која припада греху. Жеља за остварењем кроз поседовање ствари, Намера да се потврди сопствена моћ над створеним, има нешто од онога на шта је древна змија навела прве људе, говорећи им на уво: *Бићете као Бог* (1Мојс. 3. 5)⁴.

По речима монахиње Магдалине наша љубав према деци за њих треба да буде слика Божје љубави према човеку⁵. Ово је снисходећа и саможртвена љубав. Свети Јован Златоуст, древни учитељ хришћанског васпитања, указао је на пример васпитне делатности у лику Господа Исуса Христа, који је сишао до човештва како би ово узнео до божанства. Најузвишеније искуство васпитања састоји се у томе да се онај ко васпитава спусти до разумевања ближњег, да би на тај начин могао да га узвиси⁶. Стога ни однос православних хришћана са децом никада не треба да буде подвргнут строгим и непроменљивим законима педагогије. По речима православног дидактичара из XIX века, архиепископа Тадеја Успенског, познавање душевног живота деце, изучено из књига, треба увек да буде допуњавано посматрањем деце при непосредном општењу са

светог Теофана као првог међу новијим православним богословима који је моралним појавама настојао да пружи психолошку основу. Наиме, овај светитељ придавао је велику пажњу философији свог доба, особито тада све популарнијој „науци о људском духу“. Теофан је, по речима Шестуна, фактички створио хришћанску психологију, што су омогућила не само његова интересовања за свет душе и дубина знања у тој области, него и проживљен унутрашњи духовни опит.

2 Види: Атанасије Јевтић, „Методологија богословља“, у: *Православна теологија, Зборник студија и чланака*, приредио Радован Биговић, Београд 1995, 209–210.

3 Игнатије Мидић: „Црква као нови начин постојања човека и творевине“, у: *АРХИ КАИ ТЕЛОС, аспекти философске и теолошке мисли светог Максима Исповједника*, приредили Микоња Кнежевић и Богољуб Шијаковић, Никшић 2006, 551. Свети оци су, по речима Игнатија Мидића, правили разлику између биолошких односа које су називали *еросом* и *љубави* која је израз слободе. Ерос је нужно заједничарење зато што је условљен природом, лепотом, добротом, итд., док је љубав заједничарење у слободи, изнад ових категорија, тј. љубав није изазвана ничим од овога. Љубав је слободна и зато је она извор постојања личности. Ако Бога поистовећујемо с љубављу, као што то чине Свето писмо и свети Оци, онда га поистовећујемо са слободом, тј. са заједницом личности.

4 Види: Marko Ivan Rupnik, *I baci tu se u zagrljaj*, Lectio Divina parabole **O milosrdnom ocu**, Beograd 2006, 21-23.

5 Види: Монахиња Магдалина, *Васпитајте своје дете, Размишљање о деци у Православној цркви данас*, Цетиње 1996, 27.

6 Према: Евгений Шестун, *Православная педагогика*, 112.

њима. Овде кључну улогу има способност учитеља да се спусти до детињих мисли и осећања, да постави себе на место деце. Истинито познавање детиње душе – писао је он – може да пружи само љубав према деци⁷. Постоји разлог због чега је заједница људи у Христу уређена као јерархијска установа. Љубав која даје идентитет Цркви пројављује се увек као љубав старијег према млађем и љубав млађег према старијем. Слика љубави верних према деци открива се у односу саможртвене љубави Бога према људском роду, док се узор љубави деце према родитељима налази у вечној божанској љубави Сина Божјег према свом небеском Оцу. Као што силазак Сина Божјег с небеса није био мотивисан нити опредељен некаквом добротом људи, тако ни љубав отаца према деци у Христу ни на који начин не треба да зависи од позитивног одзива деце.

Непостојање љубави, истинско или привидно, оставља озбиљне последице. Доказано је да ускраћивање или недовољно исказивање љубави деструктивно утиче на личност детета⁸. Свети Јован Златоусти је са особитом строгошћу грмео против небриге очева према деци. По његовом мишљењу, развраћање деце не проиходи ни из чега другог до из безумне привезаности очева за неке друге, пролазне бриге овога света. О таквим очевима овај хришћански пророк говорио је да су гори од децоубица, додајући да то нису само речи које потичу од гнева⁹. Љубав која је потребна деци не састоји се само у обезбеђивању хране, одеће, чистоће и световног образовања. Она треба да се огледа и у додиру душа, саосећањима, као и у другим начинима саопштавања позитивне подршке, од којих је најочигледније коришћење речи. Подстицај и духовно признање толико су важни детету да је сваки њихов облик за њега бољи него никакав – чак и ако су неки од њих болни за дете. Искуство односа са децом показује да она увек радије бирају грдњу и батине него што подносе занемареност од стране ближњих. Тамо где је деци на располагању позитивна пажња, провоцирање нежељених догађаја скоро никада није избор за који се она одлучују.

Деци је неизоставно потребна како блага тако и чврста љубав одраслих. Педагошки однос захтева способност да са децом будемо опуштени, топли и пуни осећања, али и да будемо доследни, да осмислимо јасна правила и да их се придржавамо. Нико од родитеља не може у сваком тренутку да погоди меру правог односа у томе, тако да се васпитање деце често огледа на питању налажења правог пута, односно подешавања жељене равнотеже. Понекад проблеми у понашању детета представљају кључ за то подешавање, дететов начин да покаже како равнотежу треба променити. Православни родитељи позвани су да у сваком тренутку испитују положај који им је Божји промисао установио у њиховим односима са децом. Они не треба да очекују нити да траже похвалу или одобравање од стране других, као ни однос у којем нема трпљења, који је за њих лагодан и увек задовољавајући. Они од своје деце не треба да захтевају чак ни саму љубав. Уместо тога, православни хришћани треба свим својим силама да траже *од себе* љубав и сажалење према деци¹⁰.

7 Исто, 163-164.

8 Игуман Евменије: „Аномалије родитељске љубави“, у: *Између љубави и себичности*, приредили Јован Србуљ и Владимир Димитријевић, Београд 2005, 224. „Заиста је запањујуће моћно деловање љубави на децу!“ – пише игуман Евменије. Има много примера како су, приликом одсуства љубави, деца престајала да расту и развијају се. Ако се љубав према детету смањује, или му се она потпуно ускраћује, његов емоционални и умни развој се успорава. Ти умни и емоционални проблеми испољавају се у поремећајима понашања, поремећајима личности, неурозама, психозама и озбиљним неуспесима који се детету догађају када одрасте.

9 Види: Свети Јован Златоуст, „О хришћанском васпитању деце“, у: *Православно васпитање – храњење светињом*, Цетиње 1997, 45.

10 Упореди: Свети Игнатије (Брјанчанинов), *Принос савременом монаштву*, Београд 2004,

Љубав према ближњима у хришћанском смислу одувек се сматрала најтежим подухватом на свету. Наиме, она је увек значила *волетти грешнике*: зле, себичне, грубе, поносите, спремне да преваре, незахвалне, раздражљиве, све оне који носе обележја пале људске природе. Ова обележја јављају се још у раном дечјем узрасту и јачају упоредо са одрастањем детета. Љубав према деци, назначена као главна особина хришћанских васпитача, не може да се оснује само на природној доброти срца или расположења, као ни на другим својствима грехом искаварене људске природе. По речима Евгенија Шестуна, она може наћи своју основу само у новој, духовној природи, сазданој благодаћу Светога Духа у Цркви. Хришћанска љубав се у том случају може пројавити као стално настројење у доброј вољи, трпљењу, одсуству сваког егоизма. Она не треба да се смуђује дечјом непостојаношћу и слабошћу воље, већ проникнута истинским смирењем треба да у себи самој испитује узрок недостатака деце¹¹. Старац Порфирије упозоравао је родитеље новијег доба следећим речима: "Што више будете волели своју децу људском љубављу – а она је често патолошка – то више ће се деца запетљавати и понашање ће им бити негативно. Када, међутим, љубав међу вама родитељима, и ваша родитељска љубав према деци, буду хришћанске и свете, нећете имати никаквих проблема. Светост родитеља спасава децу. Да би се то догодило, треба најпре божанска благодат да делује на душе родитеља"¹².

Свети Игнатије Брјанчанинов писао је да не треба мислити како је заповест љубави блиска човековом палом срцу: заповест је духовна, а човековим срцем су овладали тело и крв; заповест је нова, а човеково срце је старо. Јеванђеље одбацује сваку љубав која зависи од узбурканости крви и осећања телесног срца, па чак и када је то љубав родитеља према деци. „Љубав која је вођена, храњена (васпитавана) Светим Духом – јесте огањ. То је огањ који гаси ватру природне, плотске љубави, оштећене грехопадом. Онај који каже да је потребно имати и ту другу љубав обмањује сам себе, рекао је свети Јован Лествичник“¹³. Хришћани пре свега, руковођени Јеванђељем, треба да одбаце суревњивост, злопамћење, гнев, осуђивање и све што стоји насупрот љубави. Јеванђеље заповеда вернима да се моле и за непријатеље, да благосиљају оне који их куну, чине добро онима који их мрзе, да не чине другима све оно што не желе да они њима чине. Ближњем треба указивати поштовање као слици Божјој – поштовање у души вернога, невидљиво за друге и јасно само његовој савести. Ово поштовање не треба да зависи од сталежа, пола, чак ни од узраста ближњег – тврдио је свети Игнатије. У деци треба указати поштовање Христу, који је својим ученицима рекао за поуку: *Кад учинисте једноме од ове моје најмање браће, мени учинисте* (Мт. 25. 40)¹⁴. Љубав, дакле, коју је Бог усадио у нашу природу рањена је грехом и не може да делује на начин на који би људи то желели.

267.

11 Види: Евгений Шестун, *Православная педагогика*, 167-168.

12 Сестринство манастира Хрисопиги код Хања на Криту, прир. *Живот и поуке старца Порфирија Кавсокаливитата*, Нови Сад 2005, 425-426.

13 Свети Игнатије (Брјанчанинов), *Аскетски огледи*, Београд 2006, 131-132.

14 Исто, 135–136. „Телесна љубав“ – додао је свети Игнатије – „живи умишљеношћу и неверовањем. Кад срце није слободно, то је знак страствености. Када је твоје срце заробљено – то је знак безумне, греховне страсти“. – Јован Србуљ, ур. *Енциклопедија православног духовног живота према делима светитеља Игњатија (Брјанчанинова)*, Београд 2005, 196. „И слепом, и губавом, и умно поремећеном, и детету на грудима, и разбојнику, и незнабошцу укажи поштовање као образу Божјем. Шта се тебе тичу њихове слабости и недостаци! Пази на себе, како ти не би имао недостатак у љубави“ – надахнуто је поучавао руски светитељ.

Никако се не треба предавати дејствима „природне“, крвне или родбинске љубави. Њена дејства су пуна порочности, са плодовима убиственим и погубним по душу. Ближњег треба завоleti на следећи начин: не гневити се на њега и не бити злопамтило, не светити му се ни непосредно ни посредно, у свему у чему је могуће да му се попусти – попустити, одучити се од расправа и свађе, одбацити их као плод гордости и самољубља, говорити добро о онима који о нама лоше говоре, узвраћати добром за зло, молити се за оне који нам приређују различите срамоте, увреде, искушења и тескобе¹⁵.

Родитељи често осећају и показују *душевну љубав*, која представља зависност од детета и у којој нема слободе. Душевна љубав мења реалност за умишљање; она види оно што жели да види, а не оно што заиста јесте. У њој непрекидно постоје немир и забринутост: немир – како задобити пажњу, забринутост – како је не изгубити, разочарење – када се људи освесте од својих фантазија. Како пише Рафаил Карељин, душевна љубав нема ослонац у самом човеку: то је ватромет осећања који, ма како се снажно разгоревао крвном блискошћу, исто тако може и да се угаси. Како се често у животу љубав родитеља смењује равнодушношћу и отуђењем. Православни родитељ теба да се уздигне изнад душевне љубави према својој деци. Он не треба да се нађе као роб у њеној власти. Само борба са страстима може да открије пут ка истинитој, духовној љубави родитеља¹⁶. Карељин подсећа да Господ не говори само о љубави, већ и о „мржњи“ према ближњима (Јк. 14. 26). То је бестрасна, рекло би се, света мржња која не допушта духу да се поробљава земаљском, крвном везаношћу и која ставља човекову личност изнад сваке душевне везаности. У овој мржњи налази се стални подвиг људи који су посветили сав свој живот Богу. Благословена мржња не руши породичну и пријатељску љубав већ је ставља под надзор духа, ослобађајући човека од робовања емоцијама и страстима. Духовни човек је више од емотивног пажљив према млађима, одговорнији је у својим поступцима, дубље осећа посвећеност заједници и истовремено је слободан од свих унутрашњих веза које му тако често одузимају вољу, приморавајући га да чини грехове ради оних које воли слепом, душевном љубављу¹⁷. Свети Игнатије утврђује смер размишљања у православној педагогији: правилна љубав према ближњем састоји се у испуњавању јеванђеоских заповести у односу са њим, а никако у испуњавању прохтева ближњег, нити опет у поступању према нагонима палог срца, према рачуну и схватањима лажно названог разума. "Испуњавање јеванђеоских заповести у односу на људе њима је често несхватљиво и не прија им: они траже и захтевају да се испуњава њихова воља и да се удовољава њиховим страстима. То они називају љубављу, и то осећање, испуњено лицемерјем, лукавством и обманом, синови света приносе онима који им служе за њихово земаљско, крвно задовољење" –

15 Према: Лазар (Витанијски), *Како излечити болести душе*, Цетиње 1999, 94-95. Према једном од класичних светоотачких списа, „људи се међусобно воле из пет узрока. Од њих су неки достојни похвале, а неки осуде. Они се, дакле, воле или ради Бога (као што врлински човек воли све, и као што њега воли чак и неврлински), или по природи (као што родитељи воле децу и обратно), или из таштине (као што хваљени воли онога који га хвали), или због среброљубља (као што се воли богати ради добитка), или из сластољубља (као што чини онај ко служи стомаку и ономе што је испод). Први је похвални, други – средњи, а остали су страсни“. – Свети Максим Исповедник: „Четири стотине поглавља о љубави“, у: *Добротољубље, трећи том*, Манастир Хиландар 2001, 136.

16 Упореди: Рафаил (Карељин), *Умеће умирања или уметност живљења*, Београд 2004, 144-145.

17 Исто, стр. 146.

писао је он¹⁸. Ова неправилна љубав и маска љубави назива се у Светом Писму *човекоугађањем*. Као што самољубље настаје изопачењем љубави према себи, тако је и човекоугађање – изопачење љубави према ближњем. У извесном смислу оно је још и горе од самољубља, јер и ближње чини учесницима у духовној обмани. Приче о васпитању – за или против неких метода – често су се јављале као изговор или покриће за угађање деци. Зато се ово угађање може препознати као мрачна страна православног васпитања и односа православних хришћана са децом.

Праве размере родитељске љубави откривају се у резервама оданости, нежности, разумевања, прихватања, преданости, савесности, смелости, честитости у односима и још много чему другом. Ове резерве код многих се не могу пронаћи, али то не значи да су оне ишчезле. Једноставно, оне су често прекривене маском умора, безнађа, отуђености, страха, увређености, бола, па чак и агресије. Све ово потиче из неке врсте опседнутости родитеља собом. Хришћански родитељски однос – како пише игуман Евменије – може да поседује сву емоционалну пуноћу љубави. Међутим он не сме да задобије карактер егоистичности. Никада не треба сматрати да је родитељска љубав поклон детету, доброчинство на којем оно мора да буде захвално. Љубав мајке или оца према детету испуњава, обогаћује, пре свега, њихов властити живот¹⁹. Она не чини добро само деци, нарочито не тако што би од њих чинила "добре људе". "Доброта" деце не може се производити родитељским предлагањем или наметањем моралних норми. Пут до тога често је заобилазан, за многе сасвим изненађујући. Старац Пајсије тврдио је савременим родитељима: „Деца бивају добра када их *подносимо* с трпљењем и љубављу“²⁰. Права основа морала је *поштовање*: према себи, према другима, према околном свету и приликама. Поштовати неког значи сматрати га важним, значајним и достојним части. Као такво, поштовање је основа општења, односа и узајамног разумевања међу људским бићима. Поштовати дете значи видети у њему личност²¹. У овоме се налази показатељ специфично хришћанске, духовне љубави родитеља. Они у свакој ситуацији могу да преиспитују, посматрају и ослушкују себе: да ли заиста воле своје дете или пак робују осећањима према њему. Родитељи често сматрају љубављу само осећања која препознају код себе, не слутећи да она могу да изазивају несклад у животу њихове деце. Међутим, родитељска љубав, уколико претендује на карактер духовности, мора да обухвати поштовање детета – она не сме да доводи до сукоба и проблема, не сме да оптерећује живот оних којима је упућена²².

Искреност односа са дететом, као и искреност сваког односа, може скупо да кошта. Она сеже до чисте стварности, до висине на којој људски понос и его немају места. Она подразумева потребу за одупирањем своме ја. Хришћански однос са децом зависи од суштинске спремности родитеља да сагледају огромну распрострањеност болести греха: да признају своје себичне склоности, угушену савест, недостатак љубави. Тај однос напредује тамо где родитељи престају да глуме

18 Јован Србуљ, ур. *Енциклопедија православног духовног живота према делима светитеља Игњатија (Брјанчанинова)*, 559.

19 Види: Игуман Евменије, „Аномалије родитељске љубави“, 97-99.

20 Христодул (Светогорац), „Казивања о старцу Пајсију“, у: Јован Србуљ, прир. *Поуке божанствене љубави*, Београд 2006, 248.

21 Види: Игуман Евменије, исто, 218. „Уколико се циљ нечијег васпитавања“ – додаје игуман Евменије – „тиче моралности, тај мора да изгради поштовање у свом односу према деци. Само осећање поштовања не настаје изненада, већ почиње да се јавља у зависности од тога колико родитељи споља указују поштовање својој деци“.

22 Види: Игуман Евменије, исто, 223.

побожност са децом, где искрено сагледавају право стање своје родитељске одговорности. Васапитавање деце у "науци Господњој" захтева да родитељи сами најпре буду прожети њоме. *Пази на себе и на науку, истрај у томе, јер чинећи ово, спашићеш и себе и оне који те слушају* (1Тим. 4. 16). Игуман Евменије тврди да се у овим речима апостола Павла крије кључ успешног васпитања. Децу је могуће учити властитим реалним поступцима и властитим животом, оним правилима по којима родитељи и сами живе²³.

По речима Исидора Граорца, у различитим доменима живљења са децом васпитач нужно постаје узор идентификације, и то самом својом аутентичношћу, оним што он истински јесте. "У сведочењу духовног принципа, аутентичност је средишњи моменат опонашања, одлучујући формативни чинилац сусрета у заједници љубави"²⁴. Једино стварно *средство васпитавања* јесте сама личност васпитача. Васапитање настаје у чину отварања, узајамног давања личности васпитача и личности детета у постојећем односу љубави. "Васпитач несвесно, било да има намеру да васпитава или не, представља пример упркос себи самом. Он треба да се истиче не само особинама које се сматрају обележјем добрих васпитача, него још више људским особинама, посебно оним значајним за правог хришћанина"²⁵. Код духовних отаца Цркве, услед њиховог крајњег смирења, нису увек постојале педагошке намере, чак ни настојање на пружању простог животног примера. Усредсређени на своје грехе и окупирани неопходношћу покајања, подвижници хришћанског Истока нису сматрали да било ко од људи трба да следи њихов пут, да се угледа на њих или да тежи да буде попут њих. Упркос томе, угледање се догађало а пример је увек постојао, мимо било чије жеље, услед једноставне чињенице сусрета, размене искустава и догађаја заједничарења. Пример дејствује углавном ненамеравано, сведочећи оно што неко јесте, не оно што он или она чини, говори или мисли. *Учење по моделу*, према теорији америчког психолога Алберта Бандуре, показује се ефикаснијим од директног подучавања – што је више пута и експериментално доказано, пре свега за области у којима долази до изражаја насиље, моћ или љубав.

У поглављу о личности учитеља, Евгениј Шестун подсећа да су деца по својој природи склона подражавању и пријемчива ка свему што их окружује. Она примају много утицаја од људи са којима се налазе у сталном општењу. Васапитање се састоји не само у упутствима, која деца често пропуштају и која дејствују само на ум, већ више од свега у личном утицају учитеља, у његовом живом примеру, у особинама које се на овај или онај начин показују у пројавама његовог живота и делатности. Наставник обично оставља јачи утисак на дете путем безгласног поучавања својим поступцима, него ли самим речима. Више од свега учитељ васпитава не методима и поступцима, него самом својом личношћу. То се догађа у потпуности надрационално: ни учитељ ни ученик обично никад не сазнају колико дубоко црте учитеља остављају печат у детету. Овај утицај тиче се не онога што ми хоћемо, него онога што ми у самој ствари јесмо:

23 Исто, стр. 203. Многи родитељи знају шта се у Светом писму говори о деци, али уопште не желе да знају какве захтеве Бог поставља пред њима. Управо се ту скрива горки корен породичних сукоба и дуготрајних ратова између родитеља и деце. „Зар ти, дакле, који учиш друге, себе не учиш? (Рим. 2.21). Чувајте се да не будете фарисеји у сопственој кући, да не будете писмознанац који пред свима одреда маше словом, показујући свима у породици како ко треба да се понаша“, позива игуман Евменије.

24 Исидор Граорац, *Прилог концепцији православног образовања*, Свети Кнез Лазар, 17, Призрен 1997, 113.

25 Исидор Граорац, *Тезе о методици веронауке*, Свети Кнез Лазар, 20, Призрен 1997, 132-133.

наших укуса, навика, оцена и много чега другог. Шестун из тога закључује следеће: учитељ треба да зна своје предности и своје недостатке, да верује у свој позив и да пројављује смирење пред великом дубином и тајном личности ученика²⁶.

Оно што важи за односе у поучавању може се уочити и у области образовања уопште, посебно верског образовања. Деца не постају верници биолошким наслеђивањем, нити вера сама по себи прелази са родитеља на њих. Вера увек долази од *слушања а слушање* од Речи Божје (види: Рим. 10. 17). Како пише игуман Евменије, родитељи су за децу у својим домовима први благовесници и сведоци Христа. Да би деца постала верници она морају не само да од својих родитеља чују хришћанске поуке о љубави и доброти, него и да виде њихово добро понашање. Тачније, треба да виде оно што стоји иза понашања: саму ту љубав и доброту. Родитељи треба да постану пример достојан поверења. Важно је да родитељи схвате да се деца, нарочито мала, уче правилном понашању не посредством „правилних“ речи, већ захваљујући посматрању понашања људи око њих²⁷. Живот деце налази се под утицајем неке врсте зрачења од стране родитеља. Дете види њих, њихов пример, а оно чиме они живе – тиме и зраче. „Да ли Христос зарачи у теби?“, питао је православне родитеље старац Порфирије. „Ако зрачи, то онда прелази на твоје дете“²⁸.

Рђаво понашање деце углавном настаје као последица неодговорности њихових родитеља. Деци не помажу ни савети, ни дисциплина, ни строгост ако родитељи преносе на њих зло које сами имају у себи – упозоравао је старац Порфирије²⁹. Нарочито лоше последице настајале су из фантазија и пројекција о родитељском ауторитету. Уколико је наше време обележено као "крај великих прича", *ауторитет* се без сумње показао као једна од првих међу њима. Васпитање са позиција ауторитета заснивало се на причи, очекивањима и мисаоним конструкцијама одраслих. Као такво, оно је без изузетка нарушавало однос са децом – ма како да је у некадашњим условима живота такав модел погодовао социјализацији деце. Друга *велика прича* минулих времена тиче се одговорности родитеља за развој и добро њихове деце. Свуда где се одговорности родитеља и детета нису доживљавале и посматрале одвојено, долазило је до оптерећивања детета родитељским надзором. Тема одговорности веома често се претварала у комуницирање отвореног узнемирења одраслих, које је значајно угрожавало перспективу њиховог односа са децом. Од детета не треба захтевати ствари које оно

26 Види: Евгений Шестун, *Православная педагогика*, 543-544.

27 Види: Игуман Евменије, „Аномалије родитељске љубави“, 102-106. „У прелазном узрасту“ – тврди Евменије – „деца пре *одражавају* љубав него што бивају њен извор. Какву љубав добијају, такву и дају. Уколико ништа не добијају, она и одговарају на исти начин. Љубав са условима даје се са условима. Безусловна љубав враћа се безусловно“.

28 Сестринство манастира Хрисопиги код Хања на Криту, прир. *Живот и поуке старца Порфирија Кавсокаливитта*, 429. „Оно што спасава децу и чини их добром децом јесте живот родитеља у кући. Родитељи треба да се препусте љубави Божјој, да буду свети пред својом децом и да то показују својом благошћу, трпљењем и љубављу. Сваког дана они треба да пројављују ново расположење, одушевљење и љубав према деци“. – Исто, 414.

29 Исто, 414-421. „Дечје понашање стоји у непосредној вези са духовним стањем родитеља. Да би се деца ослободила разних унутрашњих проблема, нису довољни принуда, логика и претње. Од свега тога бива, у ствари, још горе – једино светост родитеља ослобађа децу од проблема. У многим питањима дете треба оставити да се и само заинтересује за своје напредовање. Постоји једна врста претерано заштитничког става, што децу осуђује да остану незрела. Многе мајке умеју да се плаше и брину, да саветују, да много говоре, али нису научиле да се моле. Много савета и упутстава наноси много зла“ – тврдио је Порфирије.

још увек не схвата – старо је педагошко правило. Савремени руски свештеник упозорава: „Имајте на уму да виша емпиријска својства душе сазревају у човеку тек од двадесет прве године. До тог узраста он много тога не схвата. Не схвата, на пример, шта је то одговорност“³⁰. Ово је, дакле, једна од прича одраслих која се детету наметала у облику у којем му је било немогуће да је усвоји. Сам мотив таквог поступања такође се објашњава неком врстом поверења у *велике приче*.

Како стоји у предговору књиге игумана Евменија **Аномалије родитељске љубави**, рекло би се да родитељска љубав и сама спада у категорије непорецивих вредности, толико непорецивих да ту нема о чему ни да се расправља. "Може се говорити само о различитим начинима и методама васпитања деце, али не и о односу родитеља према деци, пошто се одвајкада претпоставља да родитељи своје дете воле и да све чине за његово добро. Ако некад и праве одређене пропусте у његовом васпитању, онда то чине увек из најбољих намера"³¹. Новије време раскринкало је једну од највећих табу-тема у читавој историји човечанства: могућност да родитељи понекад, штавише веома често, не воле дете, већ испољавају насиље према њему. Главно питање овде је било: у чијем интересу делује родитељ – у свом властитом или у интересу детета? Тежи ли он да учини дете прикладним *за себе*, да реши своје властите проблеме *на његов рачун*, или пак подржава у њему самосталност и индивидуалност? Евменије **Аномалије** говоре управо о мрачним странама родитељске љубави, о околностима односа са децом о којима људи често избегавају не само отворено да говоре, него и да мисле. Могуће је, дакле, да родитељи не прихватају своју децу, чак и да их не воле, каткад и не будући свесни тога. Аутор предговора тврди да су га године праксе у области психотерапије и психолошког саветовања увериле у то да дечији проблеми, осим ретких изузетака, практично не постоје. Готово иза сваког проблема детета у школи, дружењу с вршњацима и опхођењу са људима уопште, могли су се открити ови или они проблеми односа у породици. Потребно је да се родитељи нашег времена подробније заустављају на питањима узајамног разумевања, поверења, увиђења своје одговорности за тешкоће у односима са властитом децом.

Родитељи често с видном напором подносе оне поступке своје деце који су сасвим уобичајени за њихов узраст, чак играју јасну улогу у њиховом сазревању. Извор родитељског узнемирења у крајњој линији не налази се у понашању деце, већ у конструкцијама које су они сами поставили за мерило свог личног става према деци. На другој страни, дете руковођено мотивима осамостаљења не жели додатна оптерећења родитељским надзором. Догађа се да деловање родитеља прераста у праву манипулацију наметањем улога у односу који имају са децом. Истовремено, родитељи у том односу избегавају свако одговорно испољавање сопствених душевних потреба и осећања³². Лажна слика одраслих о себи, слика о митским, непогрешивим родитељима, (васпитачима, пастирима, наставницима, вођама) – строгим чуварима ауторитета, реда и дисциплине, представљала је вековни проблем односа у историји васпитања. Овај модел показао се као нестваран, недостижан и нехуман, како за децу – тако и за одрасле који су

30 Г. Ромањенко, „Тајна је ово велика“, 48.

31 Игуман Евменије, „Аномалије родитељске љубави“, предговор Максима Бондаренка, 94.

32 Упореди: Игуман Еуменије, *Духовност као одговорност*, Цетиње 2001, 93-95. Евменије пише да се у односима духовног очинства синдром очекивања строгог руковођења и крутих инструкција често јављао као покушај избегавања одговорности. Зато је важно схватити *благослов духовника* као одговор на одговорну одлуку човека, а не као преузимање одговорности. Пастири и духовници Цркве имају одговорност за православну заштиту и усмерење живота верних, али не за њихов свакодневни живот, поступке и дела.

се прихватили овакве улоге. Одговор деце такође је подразумевао лажну слику о себи, која се заснивала на притворству и игрању лажних улога³³. Олако пристајање одраслих на овакво стање ствари у односима са децом показује да је *добро детета* често представљало изговор за доношење одлука у сопственом интересу. Снажан емотивни, често и патетични набој који је носила ова конструкција, чинио је тај изговор једнако ефикасним како пред собом тако и пред другима.

У исто време, васпитање је представљало изговор за неодговорно и недоследно постављање старијих када је у питању била љубав према деци. Љубав према детету треба да значи: бити ту за њега, и онда када оно чини рђаве ствари. Васпитање је оптерећивало односе одраслих са децом тиме што је давало приоритет свакодневном исправљању детета и дететовог понашања у односу на сталну потребу присуства другог који га воли. Понекад није толико важно по сваку цену спречавати дете у рђавом поступању, колико је потребно поднети бол који проистиче из таквог његовог понашања. Љубав према детету значи пружати му руку и када оно пада, можда и нарочито у тим тренуцима. На то је мислио Георгије Ромањенко када је наглашавао: нису страшни спољашњи изазови, колико је страшна равнодушност родитеља према деци. Добро је ако су родитељи са њима, лоше је ако нису. Нека буду са њима и у рају и у паклу. Деведесет посто деце у пубертету жали се на једну једноставну ствар: *Родитељи нас не разумеју*. „Није, дакле, довољно проучити теорију педагогије и примењивати је на сопственом детету. Ма како ваше дете непослушно и рђаво било, дужни сте да га волите, да му верујете и да негујете у њему осећање слободе. Наша деца треба да постану не само добри и честити, већ и духовни људи“³⁴. Волети, веровати детету, неговати у њему осећање слободе – значи рачунати са признањем његове духовне одговорности. Педагошке идеје чине нешто супротно томе: спречавају људе да своју децу посматрају као већ одговорна људска бића. Афирмација и напето очекивање дететове одговорности не треба никада да се наметну као захтев васпитача нити као услов њихове љубави према детету. Управо зато је важно присуство другог за дете, и онда када одговорност овога још увек није сазрела – као да је већ сазрела. Есхатолошко одобравање одговорности детета, подобно хришћанској етици односа према ближњем – тачка гледишта будућег века, са које оно изгледа као зрела, већ остварена и одговорна личност – показује се као један од најважнијих чинилаца делотворног православног васпитања.

Догађа се да иза заостравања постојећих односа стоји једноставно природни процес одрастања детета и његово постепено напуштање родитељске контроле. Томе најчешће, како показује игуман Евменије, доприноси нагла промена ситуације – било у животу детета или у животу родитеља. Понегде постаје карактеристично губљење сваког контакта родитеља са децом, незнање родитеља како деца живе, чиме се баве, немогућност да са њима искрено и отворено разговарају. У другом случају проблеми су повезани са изазивачки омаловажавајућим односом деце према родитељима. Некада је то брига родитеља за децу, бојазан да она не живе онако како треба са њиховог становишта, сматрање сопствене деце несрећном, неуспешном, изгубљеном и залуталом у животу. Нису реткост ни проблеми повезани са нестандартним, често и противзаконитим понашањем деце³⁵. Најчешће су довољне и незнатне примедбе па да родитељ схвати чињеницу да његово понашање изазива одговарајуће реакције сина или кћерке. Могуће је помоћи родитељу – тврди Евменије – да преиспита три важне

33 Види: Томас Гордон, *Како бити успешан наставник*, Београд 2003, 15-16.

34 Г. Ромањенко, „Тајна је ово велика“, у: *Дечја исповест*, 44-45.

35 Види: Игуман Евменије, „Аномалије родитељске љубави“, 114-115.

компоненте његовог односа према детету. То су: став према детету, тактика свакодневног понашања и представа коју тај родитељ има о сопственом детету³⁶. Чувени хришћански педагог, др Рос Кембел, скретао је пажњу на разлику између примерене и непримерене љубави какве могу да постоје у једној породици. Он је *непримерену љубав* дефинисао као љубав која спречава дететов емоционални развој јер не задовољава његове емоционалне потребе, подстиче све зависнији однос према родитељу и руши дететово самопоуздање³⁷. Многи родитељи покушавају да одрже децу у стању очигледне и скоро потпуне зависности, онакве каква је постојала у њиховом раном детињству. Они то чине сугестијом или емоционалном уценом, или користе свој ауторитет и захтевају послушност. За овакво понашање родитеља користи се термин *посесивност*. Ради се о склоности неких људи да се према деци односе као према свом власништву, а не као према личностима које имају право да се развијају и да постепено стичу независност и самопоуздање. Последице таквог става су приметне: ако се зависност не смањује како дете одраста, она може да постане препрека његовом емоционалном развоју³⁸. Други непримерени начин исказивања љубави о којем је писао Рос Кембел јесте *завођење*. Ради се о свесном или несвесном побуђивању емотивних, па чак и полних осећаја у додиру са дететом. Примерен физички додир потребан је сваком детету, као начин да се оно осети вољеним. Завођење деце представља скок од неопходне емоционалне подршке до емоционалног разарања дечјих душа³⁹. Трећи тип је *пројекција*, тј. однос у којем родитељ настоји да испуни своје неостварене жеље и фантазије кроз живот детета. Пројекција је нарочито штетна када почне да управља љубављу родитеља, чинећи је условном⁴⁰. Постоји и однос који се назива *заменом улога*, где родитељи теже да сами постану деца и од своје стварне деце очекују бригу и заштиту. Не само да су ова очекивања превелика, већ су и преурањена и налазе се далеко испод дететове способности да разуме шта треба да уради и како да реагује на прави начин. У исто време родитељи не обраћају пажњу на дететове стварне потребе, на његове ограничене способности и беспомоћност⁴¹. Ови облици регистровани су и у православном педагошком наслеђу, које је такође истицало њихов утицај на путу дечјег развоја. Често претерана забринутост родитеља, страхови и рђаво душевно стање наносе зло деци, иако они то не желе, па чак и не запажају – тврдио је, на пример, старац Порфирије. Мајка преноси на дете свој немир, своју претерану бригу за његов живот, његово здравље и његов напредак, чак ни када му ништа не говори, чак ни када најмање не испољава шта осећа у себи. Ова љубав, што ће рећи природна љубав, понекад уме да буде веома штетна – понављају многи оци и учитељи Цркве⁴².

36 Исто, 220.

37 Рос Кембел, *Како стварно волети своје дете*, Београд 2003, 92.

38 Исто, 93.

39 Исто, 94-100.

40 Исто, 100-102.

41 Исто, 103-104. Исте ове типове односа наводи и игуман Евменије, називајући их „облицима родитељске привржености“. У његовој интерпретацији, завођење се назива *саблажњавајућом љубављу*, а пројекција *амбициозном љубављу*. Евменије кроз многе примере указује на то колико је родитељска љубав у стању да буде чудовишно егоистична. Поседничка осећања, нечисте емоције, амбиције изражени су у већој или мањој мери код многих. „Родитељ треба да научи да их одвоји од природне бриге о напретку детета, да стално прати испољавање тих осећања, да их савладава, каје се због њих, те да се учи да у мери сазревања даје детету све више одговорности“ – тврди Евменије. – Види: Игуман Евменије, „Аномалије родитељске љубави“, 122-128.

42 Види: Сестринство манастира Хрисопиги код Хања на Криту, прир. *Живот и поуке старца*

Изузетно је важан став родитеља према проблемима који се јављају у њиховим односима са децом. Проблеми се могу заташкавати, може се бежати од суочења са њима, што увек негативно утиче на постојећу блискост. Способност родитеља да признају, именују и решавају проблеме тамо где се они појаве даје прилику за унапређење постојећих односа са децом. Дете у свом говору и понашању пред родитељима шаље различите поруке како би показало да има проблем. Оно то чини на различите начине, који су обично кодирани, тј. преведени на другачија значења. Они се не могу игнорисати нити избегавати, а да то не утиче на постојећи однос⁴³. Деца готово никад не започињу сама разговор о неком свом проблему. Она су узнемирена претходним питањима: имају ли одрасли поверења у њих, да ли прихватају њихова осећања, да ли желе да им помогну и имају ли времена за то? Многи верују да детету које има проблем треба нешто да се каже, сагледавајући у томе читав расположиви садржај васпитања. Православни хришћани често и сами подлежу навикама оних који себе доживљавају као васпитаче: спонтаним тежњама да подучавају, проверавају, говоре и просуђују о деци. Једнострано придржавање ове навике, коју неки сматрају јединственим обележјем васпитавања, као и појачање њеног патоса животном важношћу коју носе питања вере, у много случајева осујећују односе православних хришћана са децом.

Постоји бољи начин помагања детету које има проблем – то је једноставно ћутање и слушање. Оно саопштава детету преко потребан став прихватања и уважавања⁴⁴. Слушање детета сматра се активним уколико је пропраћено гестовима потврђивања, додатним и охрабрујућим питањима о ономе што родитељ није сигуран да је потпуно разумео. *Активно слушање* као делотворна помоћ ономе ко савладава тешкоће није непозната пракса у вековном искуству православног духовног руковођења. Ипак, оживљавање ове праксе и налажење на трагу њеног смисла у православном васпитању подразумева извесно познавање, свест о неким њеним суштинским својствима. Прво, у питању је вештина, која попут сваког умећа захтева посвећеност. Истинско слушање један је од основних показатеља квалитета постојећег односа. Оно је ствар умећа, али и дубље од тога: знак воље и стварног личног опредељења. Друго, различите аномалије у односима са децом доводе у питање стварну способност родитеља да деци пруже ову, делотворну врсту помоћи. Значајан део ових потешкоћа спада у област *великих прича* и митова везаних за педагогију и васпитање. Оне оптерећују односе одраслих са децом, нарочито у оним случајевима када одрасли и сами имају проблем. Тада чест модел комуникације са децом постаје насилно опхођење, понижавање и кажњавање деце. Ради се о злоупотреби моћи одраслих, која угрожава односе са децом у породицама, а нарочито у школама. Деца обично реагују другачијим, суптилнијим облицима насиља који им стоје на располагању: пружањем отпора, одбацивањем или заузимањем лицемерног става.

Православни хришћани су позвани на одговорност вишег ранга када размишљају о проблемима који постоје (или могу да постоје) у њиховим односима са децом. Православно васпитање је могуће тамо где они науче да изађу на крај са тим проблемима, а да при том не наруше (пра)почетни однос поверења које им дете указује. Умеће решавања властитих проблема за добро односа са децом захтева врлине отворености, искрености и смирења: храброст на откривању себе, способност

Порфирија Кавсокаливита, 394.

43 Види: Томас Гордон, *Како бити успешан наставник*, 31.

44 Исто, 43.

да се мењамо, зрелост да преузмемо одговорност⁴⁵. Одрасли православни хришћани позвани су да посведоче снагу вере и унутрашњи мир, да буду *они који знају* јер имају речи живота. Уколико се покаже да су то ипак људи који *не могу, не знају* или *немају*, њихово васпитавање других неће моћи да донесе жељене плодове.

Кључна важност која се у животу православних хришћана придаје односима са ближњим упућује на потребу неговања тих односа, нарочито када су у питању односи православних родитеља са децом. Део тог неговања може се огледати у напору које савремени човек улаже у праксу *позитивног решавања конфликта*. Позитивно или ненасилно решавање сукоба (решавање сукоба без губитника) представља зрео плод хуманистичке етике и саставни део савременог хуманистичког (у школама: "грађанског") васпитања. Оно се састоји у распознавању, издвајању и спровођењу посебних корака у решавању проблема, што захтева: његово заједничко дефинисање, заједничко и равноправно смишљање могућих решења, процењивање и одлучивање о најбољем решењу, као и заједничко одређивање начина спровођења одлуке и заједничко процењивање колико је успешно проблем решен⁴⁶. Осим *конфликата*, који се дефинишу као сучељење или међусобно супротстављање потреба двеју личности, постоји и друга врста могућих сукоба, која се објашњава као *сукоб вредности*. У таквим случајевима одрасли се према детету најчешће постављају једнострано, не прихватајући ништа од искуства из којег је настао дететов другачији вредносни став. Када је у питању сукоб вредности не може се трагати за позитивним решењем – будући да дете као друга страна у сукобу не види проблем нити разлог сукобљавања. Уместо тога оно, нарочито у нешто старијем узрасту, једноставно тражи признање. Хришћанска љубав према детету не може се показати другачије до уважавањем његових вредности, које су залог његове особености, самосталности и слободе⁴⁷. Наравно, уважавање не значи увек и слагање са ставом детета. Уколико родитељ сматра да је важно да дете усвоји неки његов вредносни став, он нема другог начина да томе допринесе осим да утиче личним примером, *буде ту* за дете и стекне његово поверење као саветник. Овде често

45 Исто, 113.

46 Исто, 173. Запањујуће слична је сензибилност коју је за овде разложен и описан приступ проблематици још пре четрнаест векова показивао свети Максим Исповедник. У четвртој стотини његових **Поглавља о љубави**, стоје и ове речи: „Немој рањавати брата загонетним речима да ти не би вратио истом мером, што ће, опет, из обојице истерати расположење љубави. Напротив, са смелошћу коју љубав даје иди и укори га како би уклонио узроке ожалости и обојицу ослободио смућења и огорчења. Испитај своју савест са сваком тачношћу и утврди да ли је можда твојом кривицом брат одбио да се помири са тобом. Немој, дакле, презрети савест која зна оно што је сакривено у теби, која те може осудити у час твога исхода и која ти у време молитве постаје сметња. У време мира немој се сећати онога што ти је брат рекао у време жалости (било да ти је увреда речена у лице, било преко другог који ти је пренео) како се не би, прихватавши помисао злопамћења, вратио погубној мржњи према брату“. – Свети Максим Исповедник, „Четири стотине поглавља о љубави“ IV, 32-34, у: *Добротољубље, трећи том*, 164.

47 „Прихватање и признавање личности другог представља значајни искорак из наше саможивости, егоизма, индивидуализма и изолованости. Сусрет са другим људским бићем требало би да представља благослов, међутим, исувише често он је повод за ускогрудост, препирку, размимоилажење, што све изазива муку и на крају долази до затварања у себе, до изолације и усамљености. Наша трпеливост је олакшање и утеха за ближњег, она му враћа равнотежу и крепи га да лакше носи свој крст“. – Монах Мојсије (Светогорац), „Пустиња бесмисла и излаз ка Христу“, у: *Светогорци обезбоженом свету*, приредио Јован Србуљ, Београд 2006, 208.

настају тренуци у којима је потребно подношење, суочење, ново преиспитивање личних вредности родитеља. Потребно је веровати у Божје дејство и снагу саме истине, уколико је несумњиво да је истина оно чега се родитељи сами придржавају. Упорно наметање својих ставова и склоност ка селективном посматрању чињеница у већини случајева ометају процес посведочења истине. Сходно томе, далеко већи утицај имају они родитељи који показују прихватање и флексибилност у својим односима са децом.

Пракса кажњавања деце однедавно представља осетљиву тему сваке педагогије у свету. Предање Цркве и само показује свест о великом утицају који кажњавање, као и противљење казнама, има у области односа са децом. Православни педагог Евгениј Шестун тврди да је кажњавање „допуштено, ако се чини с љубављу“. При кажњавању деце не треба бити раздражљив и љут, већ разборит и забринут – пише он. Ми не треба да се боримо против детета, већ против греха, и да му помажемо када оно само не може да савлада тај грех. Зато и кажњавање у самој ствари треба да буде *помоћ детету* у савладавању страсних склоности и уздржању од греха⁴⁸. По мишљењу свештеника Алексија Уминског, не кажњавати дете у случају потребе значи занемаривати његово добро. У одељку насловљеном родитељима о кажњавању, он наводи делове свог дијалога са сином: „Шта би ти желео – да те Господ казни и преко те казне спасе или да те не казни и заборави на тебе? Па и ја те кажњавам када учиниш нешто лоше. То чиним да би се ти поправио. После казне човек постаје мудрији. Или би можда желео да престанем да обраћам пажњу на тебе?“⁴⁹. Према обрасцу који је у давнини осмислио свети Јован Златоуст, родитељ треба себе да сматра царем, који има град потчињен себи – душу детета. Он је позван да у том граду успостави законе и да пажљиво посматра њихово извршавање⁵⁰. У исто време, Златоуст се противио употреби сваке силе у пастирском руковођењу верних. Хришћанима је, по његовим речима, најмање дозвољено да на силу исправљају погрешке оних који падају у грех⁵¹. Препоручујући „добро

48 Види: „Савети свештеника, Одговори настојатеља самарског храма Светог Сергија Радоњешког, протојереја Евгенија Шестуна, на питања о васпитању“, у: *Православна породица*, приредила Светосавска омладинска заједница при храму светог Ахилија, Ариље 2003, 156. „Казна представља средство које треба да спречи дете да не учини грех. Кажњавати значи не допуштати детету да чини оно од чега може настрадати. Понекад можемо применити и силу ако прети опасност“ – тврди Шестун.

49 А. Умински, „Не нашкодити“, у: *Дечја исповест*, 15.

50 Занимљива је тактика коју свети Златоуст препоручује родитељима у том надгледању. Наиме, он саветује опрезност при употреби кажњавања, како оно не би изгубило свој смисао: „Ако видиш да се закон нарушава, кажњавај: каткад мрачним погледом, каткад оштром речју, а некад и укором, али не заборави да га понекад похвалиш и обећаш му награду. Не злоупотребљавај батинање, да га не би навикао на ту методу васпитавања – јер ако га научиш да га тако стално васпитаваш, он ће тиме научити и да омаловажава, а кад научи да то презире, тада је све изгубљено. Нека се он све време боји батина, али да им се не подвргава, и нека му се прети прутом, али да се не употребљава. Претње да се не остварују, али обрати при том пажњу да њему не буде јасно како ће се све завршити на претњи: јер претња је добра када се верује да ће бити испуњена а кад се чињење прекршаја заустави у намери, тада претњу није потребно извршавати. А када видиш да страх иде на корист, одбаци га јер је нашој природи неопходан мир и спокој“. – Святитель Иоанн Златоуст, *Воспитание детей, Из Слова о воспитании детей*: <http://www.orthomama.ru/cat80text274htm> посећен 11. 4. 2006.

51 Види: Свети Јован Златоуст, „Шест књига о свештенству“, у: *Узвишеност свештенослужења*, Манастир Хиландар 2000, 128. Славни проповедник чак и непосредно подвлачи разлику која по његовом мишљењу треба да постоји између метода породичне и

кажњавање", савремени руски свештеник заплиће се у неразрешиве противречности до којих га доводи разматрање тајне односа са децом. Говорећи о случајевима деце која намерно чине преступе како би била кажњена, он се одриче своје педагошке компетенције и саветује да се проблем препусти душевним лекарима, уверавајући у продужетку да су психологија, као и психијатрија, „данас озбиљне науке“⁵².

На другој страни православно предање обилује иначе строгим духовницима, добрим познаваоцима тајни људског греха и подвига, који су се оштро противили кажњавању деце. У писму младој мајци о васпитању кћери свети Игнатије Брјанчанинов је упозоравао: „Не дозвољавајте себи да ударате кћерчицу, чак ни прстом. То је веома штетно за стање нарави (морал) како кћерчице тако и мајке. Има нешто старинско што је добро, а има и старинског лошег: не треба подражавати оном рђавом“⁵³. Генерално, сви оци Цркве противили су се кажњавању деце у стању раздражености и гнева. Рафаил Карељин је полемисао против оних који оправдавају свој гнев тиме што кажњавају своју децу ради васпитања. Гнев родитеља никада не исправља децу нити изазива код њих жељу да постану боља, него их само отуђује од родитеља и гуши у њима жељу да учине било шта што је родитељима угодно. Он позива читаоце да се присете властитог искуства када су у детињству били кажњавани, као и библијских речи: *Гнев човека не твори правду Божју*. Ако је дете погрешило, треба му то пријатељски рећи, јер ће тако пре зажелети да исправи грешку – тврди Карељин. Уколико постоји, казна треба да буде разумна, али је човек у гневу већ сам неразуман. Није могуће помагати другима, нарочито не деци, уколико су осећања родитеља и сама нарушена⁵⁴. Савремени православни духовници противе се кажњавању деце отвореније и без навођења услова или околности. „Децу би требало васпитавати добрим, јер су данашња деца преиспуњена егоизмом и уопште не реагују на грдње“, тврдио је старац Пајсије Светогорац. „Ако почнемо да их грдимо, њихове душе се одмах испуњавају помислима. Та деца не могу да схвате да их грдимо због њиховог добра, зато што их волимо“⁵⁵. Он је сматрао да сурови поступци могу да учине дете још горим. Родитеље је саветовао да с децом говоре о добру и на добар начин, и да не допусте да деца примете колико их жалости то што она иду таквим путем. Нека родитељи испуне своју обавезу и посаветују дете, а затим нека га повере Богу⁵⁶.

Игуман Евменије писао је о узроцима због којих се родитељи олако одлучују на кажњавање деце. Као прво, постоје родитељи чије су представе о Богу искривљене, те их они као такве преносе на своју децу. Они Бога замишљају као суровог судију, који кажњава људе за најмањи пропуст и води о човеку доживотни досије за који ће му поднети рачун на Страшном суду. Друго, људи са ниским нивоом самопоштовања осећају велике тешкоће у покушају да својој деци пруже

пастирске педагогије: „Бог је свештеницима дао већу силу него ли телесним родитељима: не само за кажњавање, него и за доброчинство“.

52 Види: Г. Ромањенко, „Тајна је ово велика“, у: *Дечја исповест*, 48.

53 Свети Игнатије (Брјанчанинов): *Глас из вечности*, Београд 2006, 213. Свети Игнатије је био велики противник људских афеката који долазе до изражаја при кажњавању деце, сматрајући да се они без изузетка негативно одражавају на односе са ближњим. На исти начин, он се противио и показивању нежности према детету: по њему, нежност је чувство сексуалног, крвног карактера, обмана себе и других, која може послужити као дијагноза о стању човековог срца.

54 Види: Рафаил Карељин, „Спасавати се у времену убогости духа“, у Јован Србуљ, *прир. Књига о прелести и лажном духовништву*, Београд 2006, 471-472.

55 Христул (Светогорац), „Казивања о старцу Пајсију“, у: *Поуке божанствене љубави*, 247.

56 Види: Дионисије Тацис, „Кад туђи бол постане свој“, у: *Поуке божанствене љубави*, 70.

више љубави него што је имају према самима себи. Трећи узрок недовољног уздржања према деци састоји се у томе што родитељи погрешно сматрају да су деца дужна да оправдавају њихова очекивања. Родитељски осећај да њихова деца не желе или нису у стању да допру до неког неопходног нивоа често постаје главни повод сукоба и кажњавања деце⁵⁷. Један од разлога због којих родитељи долазе на идеју да се њихова највећа дужност у дисциплиновању детета састоји у кажњавању јесу и педагошка упутства, саопштавана преко бројних књига, чланака, установа, програма, проповеди и реферата, којима се физичка казна управо препоручује или оправдава. Оваква упутства често занемарују све друге дететове потребе, не истичући да казна понекад може да буде и штетна. Како показује Рос Кембел, ни хришћанска педагогија није имуна на овакав приступ ствари: „Још више збуњује што многи од њих такав приступ називају библијским. Они наводе три стиха из старозаветних Прича Соломонових (13. 24; 23. 13; 29. 15) да би доказали да је потпуно оправдано тући дете. Не желе да помену стотине стихова из Светог писма који говоре о љубави, сажалењу, осећајности, разумевању, праштању, бризи, вођству, љубазности, топлини и давању, као да дете има мало или никакво право на изразе те љубави“⁵⁸. Познати хришћански педагог објашњава и конкретне разлоге због којих је боље *не кажњавати дете*. Молба детету да се понаша правилно, као позитиван начин постизања доброг понашања, улива детету осећај личне одговорности. Када га родитељи *замоле* да се лепо опходи, дете зна да родитељи схватају да је оно способно да размишља и самостално доноси одлуке, да контролише своје понашање и да треба да научи да преузме одговорност за себе. Ако пак они користе углавном наређења да би добили пристојно опхођење, дете може да буде послушно и да се лепо опходи, али оно неће сматрати да му родитељи помажу да ради оно што је најбоље за њега. Мислиће да они од њега захтевају добро понашање због реда, тишине, друштвене прихваћености родитеља, односно због њихових интереса. На тај начин дете се учи неодговорном мишљењу⁵⁹.

Стално критиковање деце од стране родитеља представља својеврсну негацију његове личности. Без елементарне претпоставке позитивног очекивања, могућности за промене у понашању деце прилично су мале. Могући разлози за незадовољство сопственом децом крију се у неусклађености родитељских очекивања и мерила која су деци позната. Оно што родитељ разуме или мисли да је схватио само је његов модел објашњења, његова лична спекулација о мотивима детета. Најнеодговорнији потез који родитељи могу да предузму је да се клоне јасног разговора, да избегавају конфликте, опрезно чекају и разговор прихвате само као последњу могућност. Односи са децом на тај начин своде се на препуштање случају, на смесу привидног мира из задовољства, хармоније и усиљене ведрине на свим нивоима општења. Критиковање детета увек представља говор о његовој личности. У својој тежњи ка уопштавању оно је вид присиле детета на прилагођавање. Критика је скривено окривљавање и обезвређивање детета, услед неприхватања неких његових

57 Види: Игуман Евменије, „Аномалије родитељске љубави“, 111-112.

58 Рос Кембел, *Како стварно волети своје дете*, 123.

59 Исто, 147. Рос Кембел није искључив у одбацивању казне као једног од облика опхођења према деци. Он тврди да саветовање детета треба да буде примерено његовом узрасту, разуму и способностима. Постоје прилике када је директна наредба кориснија и ефикаснија од молбе. Он пише о ситуацијама у којима је потребно управо и казнити дете, наводећи услове „примереног кажњавања“ – пре свега, у случају отвореног опирања, непослушности и изазивања родитељског ауторитета.

поступака. Том приликом родитељи су спремни да утроше велику количину енергије на обрачун и објашњавање историје проблема. Критика се обично сматра неодвојивим елементом васпитања, и, самим тим, односа између родитеља и деце. Имајући у виду односе хришћанске љубави са децом, могуће је поступком обрнутог доказивања освестити неке захтеве православног васпитања. Оно треба да подразумева: дисциплину родитеља, дубоко интериоризовано знање о тачки гледишта и перспективи везаној за тему и исто тако дубоко доживљено поштовање према особености детета. Осим тога, родитељ не треба да сматра истином то како он или она доживљава дете. У природи ствари је да дете као друга особа своје понашање доживљава другачије него што то родитељ може да види. Али начин опхођења родитеља увек оставља последице по слику коју дете гради о себи.

Општећи са децом, родитељи несвесно формирају и преносе им мноштво посредних порука које изражавају њихов однос према деци самој, према другим људима и према животу у целини. Игуман Евменије издвојио је неколико типова негативних наредби које родитељи упућују деци и на основу којих деца формирају слику о себи, о околном свету и о другима⁶⁰. Неке од тих забрана, како он каже, могу изгледати ирационално, али се моћ њиховог утицаја на дете при том не умањује. Нека деца одрасту изградивши осећај немоћи пред животним ситуацијама и имају велике тешкоће приликом доношења одлука. Друга се препуштају неуморном доказивању својим ближњима, а потом и целом свету, да заслужују право на љубав. Још једна категорија људи који следе исти сценарио јесу људи са саморазорним навикама. Постоје деца која одрастају са убеђењем да њихово мишљење или њихови интереси не заслужују пажњу и да су мишљења и интереси других људи далеко важнији. Она се својих интереса не одричу свесно и добровољно, већ изнуђено и изазвана страхом да ће их други одбацити – исто онако како су то чинили њихови родитељи⁶¹.

„Пошто дете фундаментално зависи од родитељске љубави и наклоности, често је, да би га родитељи прихватили, принуђено да се слаже са њиховим гледиштем и слуша њихове забране. На основу родитељских наредби оно доноси несвесне одлуке у односу на себе, свој живот, околину, људе и међусобне односе са њима. Те одлуке могу имати патолошки карактер“ – упозорава игуман Евменије⁶². Зато је веома важно да православно васпитање буде ослобођено од говора неприхватања којим се родитељи обраћају деци. Ради се о односу који смањује самопоштовање детета и ствара наопаку подлогу за његов духовни развој. Кључ за ниподаштавање или деструктивни коментар често се крије у језику без речи који прати изречене фразе. Неке од фраза често се употребљавају сасвим наивно. Језик неприхватања обухвата мноштво категорија: етикетирање, испитивање, дистанцирање, упоређивање, претеривање, снисхођење, саркастичност, навођење на кривицу. У ставу неприхватања често се може открити приписивање нечасних намера детету, неслушање и искључивање детета из стварног дијалога. Деца нису способна да дају објективну процену понашања својих родитеља. Ако га лоше третирају, дете ће, у већини случајева, закључити да се то догађа зато што *оно није добро*. Ако се према њему понашају као да је ружно, глупо, другоразредно, оно ће одрасти с убеђењем да је заиста такво. Уопштени закон о развоју детета гласи: кад год у родитељској љубави постоји озбиљан недостатак, у највећем броју случајева

60 Види: Игуман Евменије, „Аномалије родитељске љубави“, 168.

61 Исто, 169-172.

62 Исто, 177.

дете ће закључити да је оно за то криво и због тога ће развити нереално негативну слику о себи. Овај закон као да је био познат једном од анонимних древних отаца, чија је изрека остала забележена као део педагошког предања Цркве: „Не постоји виша заповест од оне да нико не ниподаштава свог брата. Ако видиш да греши и не кажеш му, *тако да би њему било јасно* да је сагрешио, одговараћеш за његову духовну смрт. Исправно је, значи, да га разобличиш с љубављу, али да га не злословиш и да га не ниподаштаваш као да је непријатељ“⁶³. Сам мотив преподобног оца да нагласи ту потребу показује нам да се имплицитно *непријатељство* према млађима и нижима од себе још у раним вековима хришћанства умело да поткраде као тамна страна духовног васпитавања.

Дашак гунђања неће се сакрити – говорио је мудри Соломон (Прем. Сол. 1. 10). Оно што се не да изразити обично има већу снагу него речи. У исто време, свако дете жели да зна да ли га његови родитељи воле. Ово питање деца некада постављају речима, али далеко чешће она то чине својим понашањем. Одговор на то питање можда је и најважнија ствар у животу детета. Деца са којом њихови родитељи имају однос сагласан Христовој заповести лако могу осетити да је одговор потврдан. У душама њихових родитеља нема много лажи, нити потребе за превеликом причом. Ако је дете вољено на људски начин, тј. само понекад, под извесним условима или погодбама, оно ће у животу бити несигурно и склоно тескобним расположењима. Одговор на питање *волимо ли своје дете* даје се на исти начин на који се питање и поставља: мање речима а више поступцима. Својим понашањем дете говори родитељу шта му је потребно: више љубави, дисциплине, прихватања или разумевања. Својим понашањем родитељ који воли и прихвата дете излази у сусрет његовим потребама⁶⁴. Није довољно у свом срцу осећати нешто према детету, мислити и себе убеђивати да га волимо. Потребно је своју љубав испољити оним што смо учинили. У васпитању наша дела имају далеко већи учинак него оне речи и убеђења која немају своју сталну, очигледну животну потврду.

Прво обележје односа љубави у васпитању јесте саобразност онога што одрасли говоре са њиховим стварним понашањем. Веродостојност као облик опхођења треба схватити независно од сваке моралне садржине. Није реч о правим или погрешним вредностима, или о истини – реч је о стварности. Чисто је губљење енергије ако одрасли хоће да прилагоде личност детета властитим очекивањима. Питање за њих може само да гласи: какве последице произилазе из става о прихватању детета "таквог какво је". О свему је могуће преговарати и свако, чак и мало дете, треба да има право да изрази своја очекивања. Став васпитача да се о нечему не може преговарати показује се као тачка уништења живог односа са дететом. Циљеви и захтеви родитеља често су потпуно разумни и актуелни – тврди игуман Евменије. Али, примедбе треба изражавати с љубављу, с разумевањем, мирно, без злобе и вике и, наравно, не сваки час. „Хтео бих да кажем“, наставља он, „да родитељ треба да прихвати своје дете онаквим какво оно јесте, заједно са његовим недостацима. И не само да га прихвати, него и да га воли, подржава и помаже му“. Треба се помирити с тим да ће већина деце у прелазном узрасту нервирати родитеље својим понашањем. То није ни могуће ни потребно избећи. Ваља трагати за моделом односа који узима у обзир такво понашање као чињеницу. Трпети рђаво понашање и опхођење нешто старије деце јесте наш родитељски крст –

63 Јован Србуљ, ур. *Велики Старечник, Поуке пустињских отаца*, Београд 2004, 198.

64 Види: Рос Кембел, исто, 14-15.

закључује Евменије⁶⁵. Однос љубави са дететом подразумева уважавање личности детета – његових проблема, искустава, интересовања, начина мишљења и доживљавања света. Он треба да обухвати размену проблема, искустава, интересовања, начина мишљења и доживљавања света између одраслог и детета. Однос са дететом може се сматрати аутентичним тек уколико су овај сусрет и размена обострано искрени и веродостојни.

Говор уважавања личности детета требало би да постане неизоставни елемент православног васпитања. Он би требало да укључи: размену позитивних осећања са дететом, ближа одређивања наклоности према њему, признање његових напора и достигнућа, исказивање неусловљеног прихватања, потврђивање родитељског поверења. Родитељи могу често да саопштавају свом детету: да им је драго што је оно дошло на свет и што се налази с њима; да поздрављају његову иницијативу и самосталне кораке; да отворено изражавају према њему своју љубав кроз речи и додире; да га цене независно од његових способности и успеха; да се радују што му помажу и брину се о њему све док му је то потребно; да поздрављају његово одрастање; да се радују његовим успесима и поздрављају их⁶⁶. Многи оци и духовници Православне цркве веровали су да се најзначајнија подршка и помоћ која се може дати сваком ближњем састоји у следећем: саслушати га кад жели да говори о својим потребама и проблемима, кад хоће да говори о свом болу, кад жели да контактира са старијима да не би осећао мучну усамљеност и друштвену одбаченост које руше његову личност. Нежно очинско наручје многих пастира Цркве често је било отворено за сваког „малог брата“, страдалника, за сваког духовно ослабљеног човека који је у опасности да падне⁶⁷. Ипак, може се рећи да се овакав педагошки став у Цркви још увек ретко среће и да нема много позитивних примера на које би родитељи и васпитачи могли да се угледају. Однос љубави са дететом утолико је теже разумети и успоставити оним људима чији су родитељи и сами били неодговорни. Увек је корисно имати на уму да љубав у хришћанском значењу речи није само осећање – то је начело. Она је заповест коју људи држе својом одлуком да љубе Бога и ближње, укључујући наравно и своју децу. Ради се о одлуци православних хришћана да Божју вољу увек, без обзира на осећања, ставе на прво место. То је једини могући начин да људи *воле* и онда када иначе никако *не би волели*: у тренуцима када се нађу у тешким и негативним расположењима и када су повређена њихова осећања.

"Позитивна очекивања" од деце јављају се као још једно обележје односа љубави у васпитању. Постоје родитељи који осећају и исказују снажно поверење у своју децу, сигурност да се она неће препуштати неодговорном поступању. Исказивати веру у добро понашање детета значи оно што је некад значило упућивати му *родитељски благослов*, помагати му да и само очекује и верује у добро. Такви родитељи подстичу децу на далеко веће напоре од онога што би она била спреман да учине без њихових речи⁶⁸. Супротно томе, људи васпитани на забранама обично теже да пребаце одговорност за свој живот на туђа плећа. Овакав пасиван животни став протеже се и на сферу духовности – тврди игуман Евменије. Постоје људи који пребацују одговорност

65 Види: Игуман Евменије, исто, 248.

66 Исто, 178.

67 Упореди: Г. Крусталакис, „Старац Порфирије, духовни отац и учитељ“, у: *Поуке божанствене љубави*, 476.

68 Види: Игуман Евменије, исто, 242. „Важно је истаћи да позитивна очекивања нису исто што и захтеви. Она потичу од вере родитеља. Многи родитељи мисле да изражавају позитивна очекивања, док, заправо, траже од своје деце да се придржавају одређених стандарда. Захтев се увек асоцира са условном љубављу, с мишљењем да ће, ако дете не одговара очекивањима, љубав и подршка родитеља бити ускраћени“ – тврди Евменије.

за све што им се догађа на Бога, градећи односе са духовником по истом принципу – трудећи се да му наметну одговорност за доношење одлука које се тичу њиховог живота. Представа о Богу код ових људи јако је искривљена. „Бог је за њих онај исти родитељ који их лишава сопствене воље. С једне стране, они му се покоравају, а с друге, унутар њих има много неизраженог протеста који им смета да на прави начин виде и прихвате Божју вољу“⁶⁹. Односи са Богом код људи чија су правила живота заснована на родитељским забранама имају по правилу негативан карактер. Ако и признају постојање Творца, они се гневне на њега због неправди које допушта. Он је за њих слика родитеља који их не воли, који их чак понекад сурово одбацује. Нека деца се удаљавају од Бога и од вере својих родитеља зато што врло често сами родитељи изопачавају лик Бога, те за дете Он постаје не Отац који воли већ некакав Судија који све забрањује и сурово кажњава. Оваква деца стичу слику о Богу полазећи од родитељских забрана, а не од родитељске љубави. Често дете мора да открива Бога не захваљујући, већ упркос родитељском религијском васпитању. Питање је утолико сложеније када се зна да задатак упућивања деце у духовни живот захтева нарочиту деликатност, осетљивост, пажљивост. Свештеник Артемије Владимиров упоредио је посао припреме деце за исповест са хирургијом. *Један неопрезан покрет, и орган више није могуће излечити*⁷⁰.

Зарад успостављања приснијег односа потребно је ближе упознавати своје дете. Разговарање, провоцирање, слушање и расправљање – све ово помаже детету да уобличи сопствена уверења и мишљења. По речима монахиње Магдалине, стварни дијалог треба да укључује питања и сумње, критике и размену становишта. Она упозорава на штетност покушаја наметања детету или лишавања његове приватности. Подстицање на отворени однос поред смисла за пристојност подразумева и потребу извесног духовног искуства и осетљивости⁷¹. Није довољно само физичко присуство: неопходно је залагати се за однос, прихватљивост, функционисање, као и деловати против неразумевања. У свакодневном животу то значи да често суочавање перспектива ступа на место ауторитативног родитељског одлучивања у дететово име. Дијалог значи – заједно мислити и заједно осмишљавати нове путеве општења. Важно је да родитељско интересовање за реч нешто старије деце не изгледа као уступак или милостиња, већ да буде управо испољавање поверења, као доказ другачијег, зрелијег и уважавајућег односа према њиховим личностима. Игуман Евменије саветује још један пример тактички правилног родитељског приступа, који назива *душевним, отвореним разговором*. То је разговор о својим осећањима и доживљајима, који родитељ води са дететом. Изражавање властитих доживљаја и препуштање детету права избора обично утиче далеко дубље него категорични тон. Током разговора са дететом родитељи могу не само да размотре проблем тренутних осећања, већ и да испричају зашто је важно делити осећања са другима и омогућити им да осете шта значи њихово изражавање⁷². Благовремена преоријентација родитеља са контроле детета на испољавање сопствених осећања и доживљаја који су повезани са њим даје далеко веће изгледе труду родитеља на његовом православном васпитању.

Православно васпитање одликује се потпуним уважавањем и прихватањем боголике личности детета. Слика Божја у детету тиче се првенствено *слободе* као самовласности његовог развитка и духовног кретања. Питање слободе у педагогији

69 Исто, 180.

70 Види: А. Владимиров, „О дечјој исповести“, у: *Дечја исповест*, 29.

71 Види: Сестра Магдалина, *Васпитајте своје дете*, 67.

72 Види: Игуман Евменије, исто, 251-252.

показало се као изузетно сложено поље разматрања. Василије Зјењковски је генијално показао узалудност апсолутизације личности детета као педагошког принципа и истакао проблем повезивања *слободе* и *добра* у васпитању⁷³. Не треба хвалити дете, већ једноставно треба рећи да је учинило неко добро дело – тврди Евгениј Шестун. Оно треба да схвати да његова заслуга није несумњива ствар, те да она не лежи ни у врлини самој него у бризи за другог. Родитељи треба са захвалношћу да прихвате помоћ коју добију од детета. Треба примером васпитавати осећај благодарности за помоћ, а не хвалењем подстицати његову гордост⁷⁴. Понекад је потребно – тврди Шестун – дозволити малом детету да испољи самосталност. Када ситуација није исувише опасна а оно тешко може само да је превазиђе треба му допустити да учини како оно хоће. На тај начин дете може да осети сложеност ситуације, (што ће му бити потребно) када буде почело да живи самостално. Игуман Евменије пише о потреби увиђавности родитеља, њихове спремности да помогну детету у одвајању и стицању психолошке самосталности у одређеној етапи његовог развоја. Та помоћ, по његовом мишљењу, обухвата следеће: прихватити дете онаквим какво оно јесте, а не како би родитељ желео да га види; поштовати жељу детета и дозвољавати му да самостално проучава свет око себе; подстицати код детета, у складу са његовим узрастом, изражавање независних мисли, осећања и поступака; саопштавати разумевање и подршку када су ови детету потребни; бити пример психолошки зрелих људи који отворено изражавају детету своја властита осећања; јасно одредити и објаснити детету шта му и због чега није допуштено да чини; не упадати у негативна расположења ако дете одбије да користи њихову помоћ; признати у детету самосталну личност која има своје погледе, жеље и тежње⁷⁵.

У православном васпитању децу никада ни на шта не треба приморавати – тврди Евгениј Шестун. Човека је немогуће натерати да буде хришћанин. Одрасли често и не слутећи одвраћају децу од многих корисних ствари. „Када се говори о било чему с љубављу, с миром, с радошћу“, сматра Шестун, „дете ће се заразити том радошћу. Ствар, међутим, није у томе *шта* ти покушаваш детету да кажеш, већ *на који начин* ћеш то учинити“⁷⁶. Вођење детета на силу изазива унутрашње противљење. Најбоље је да родитељи дете оставе на миру и моле се за њега, трудећи се да нађу кључ за његово срце – мисли Рафаил Карелин. Примораване рађа огорчење или само страх, а страх је увек краткотрајан⁷⁷. Православно предање тврди

73 Види: Василије Зјењковски, *Проблеми васпитања у светлу хришћанске антропологије*, Београд 2002, 31-45.

74 Види: „Савети свештеника, Одговори настојатеља самарског храма Светог Сергија Радоњешког, протојереја Евгенија Шестуна на питања о васпитању“, у: *Православна породица*, 158.

75 Види: Игуман Евменије, исто, 146-147.

76 Евгениј Шестун, исто, 132. „Не треба присиљавати ближњег у име љубави. Доћи ће његов час, наступиће прави тренутак. Ћутањем, трпељивошћу и, првенствено, молитвом, тајно пружамо корист другоме“ – тврдио је старац Порфирије. – *Живот и поуке старца Порфирија Кавсокаливита*, 395. Старац Пајсије такође је саветовао да се према деци треба опходити без принуде: „Немојте их превише притискати. Младо дрво пажљиво везујемо уз јаки колац неким памучним канапом и остављамо му простора да расте. Тако треба и са децом, меко и нежно, док су мала (...) Немојте никада да заврнете до краја. Може опруга да пукне. Тако је и са децом. Чим видите да чине нешто на силу, попуштајте дизгине“. – *Старац Пајсије, човек љубави Божје*, 42.

77 Рафаил Карелин, „Спасавати се у времену убогости духа“, у: *Књига о прелести и лажном духовништву*, 572.

да се уздржаност, поштовање и молитва родитеља таложу као благо у срцу детета, које се враћа родитељима у виду благослова и радости.

Родитељи обично, упозоравајући децу на опасности, објашњавају чега дете треба да се боји, шта не треба да чини, а основно је научити га шта треба да ради, како да живи у овом свету – говорио је Шестун. Неопходно је укрепити у детету дух Божје благодати и научити га правилном начину живота. Основно је упутити га на добро, а тада ће човек сам разумети шта треба а шта не треба да чини⁷⁸. Према искуству многих отаца Цркве, речи су пут ка делима, а говор о бољем начину живота обично подстиче на боље. Не треба потцењивати моћ речи, јер она уноси у душу нова, недоживљена осећања⁷⁹. Међутим, услов да родитељи помогну детету да стекне смаосталност нису упутства и савети, већ подршка и одобравање на том тешком путу. Потребно је да родитељи доживе осећања деце и да им то покажу на најупечатљивији и најприкладнији начин. Љубав је ствар односа: она није стварна ако се не открије или не изрази. Заповест љубави укључује и размишљање о томе како да на најбољи начин изразимо своју бригу према другима, и то увек за њихово добро. Природа налаже родитељима да се према деци односе у складу са осећањима која она изазивају у њима. Волети у Христу, међутим, значи преиспитивати себе и откривати каква осећања ми стварамо код других. Допустити да до нас дођу права осећања детета, откривати наше занимање за њега, као и показивати саосећање најбољи је и најпрактичнији начин да са њим утврдимо однос љубави.

Свети Василије Велики је говорио: *Будите благонаклони у својим разговорима. Када разговарате, нека се ваше лице испуни добронамерношћу, осмехом. Не треба никад говорити грубо, чак ни ако треба прекорити.* И када постоји потреба да се други опомене, исправи, када то чини учитељ, духовник, отац, мајка, треба га исправити уз много благости – јер ако се увреди, затвориће се његово срце и стање ће бити још горе – тумачи архимандрит Емилијан⁸⁰. У даљем тексту он опширно разматра још неке поуке светог Василија: *Нека реч утехе претекне остатак речи твојих, или Постави се ведро лица, да би ономе с ким разговараш пренео радост*⁸¹. Међутим, сама одлучност у оваквом ставу према детету мало ће допринети унапређењу односа са њим, уколико родитељ не буде показивао умеће слушања. Уколико слушањем и ставом прихватања одрасли не буду премостили удаљеност која постоји између деце и њих, деца се могу осетити отуђеном од одраслих и затвореном за сваки позитиван утицај са њихове стране. Када дете разговара са њим – писао је Антоније Блум – родитељ треба да затвори свој ум за сопствене мисли и да пажљиво слуша његове речи. Тек када речи детета дођу до његове свести, када их појми и прихвати као сведочанство искуства или трагања

78 Види: „Савети свештеника, Одговори настојатеља самарског храма Светог Сергија Радоњешког, протојереја Евгенија Шестуна на питања о васпитању“, у: *Православна породица*, 145.

79 А. Владимиров, „О децјој исповести“, у: *Дечја исповест*, 34.

80 Види: Емилијан (Метеоритски и Светогорски), *Наши односи са ближњима*, Манастир Жича 2006, 32-33.

81 Исто, 52-53. „Лако је разумети врлинског човека, мирољубивог, човека Божјег. Његово држање и начин опхођења, његова интересовања и разговори одмах указују на ваљаност, исправност, лепоту његовог душевног света. Човек огрезао у страстима, узнемирен, лукав, подозрив је према свима, злослови, показује непријатељство, гледа попреко. Истински добар човек и у рђавима проналази добре стране, подсећа их на њихове добре корене, наводи их да се замисле, храбри их да помогну оном што је у њима добро“. – Игуман Мојсије (Светогорац), „Пустиња бесмисла и излаз ка Христу“, у: *Светогорци обезбоженом свету*, 84.

другог људског бића, он може да отвори и врата сопственог ума, срца, искуства, и да се одазове на њих⁸². На другом месту Блум тврди да у способности за истинско слушање треба видети један од основних показатеља квалитета постојећег односа. Оно је ствар умећа, али и дубље од тога: знак воље и стварног личног опредељења. Право слушање претпоставља умни напор унутрашњег ћутања, трезвености и пажње. Није могуће слушати дете уколико, док оно говори, родитељ коментарише његове речи, спрема одговоре на њих или држи у позадини сопствене мисли које сматра једино важним. Иза речи детета стоји читаво лична судбина, читаво море осећања, потреба и наде да ће се родитељ одазвати. Љубити значи одазвати се душом, преузети ризик да се подели егзистенцијална неизвесност онога што долази⁸³. Таква мера присуства, уживљавање и спремност на састрадање са дететом представљају важна обележја православног односа љубави са њим. Друго је питање колико они имају везе са уобичајеним васпитним намерама одраслих.

Код многе деце дубоко је усађен утисак да морају задовољити своје родитеље, ближње или било кога другог да би била вољена. Стога очекују да и други буду спремни да њима удовољавају, ако желе њихову љубав. Овај дубоко укоренењени став чини да је по људском немогуће волети дете када се оно не слаже с нама, или другачије мисли, или можда поступа тако да све то осуђујемо као рђаво. Даље од тога, такав став усађује веру да је Божја љубав условна, попут људске. Многи људи гаје ову озбиљну заблуду о Божјој љубави још од времена када су слушали како им родитељи, зато што су били немирни, кажу како их Исус због тога неће волети. Њима нико није посведочио Божју љубав која не зна за препреке, која не захтева него прихвата, која не одбацује нити кори већ подиже и исцељује. У њиховим очима људски недостаци у понашању важнији су од Божје бриге за човека.

По речима Јована Зизиуласа, суштина „онтолошке етике“ православне вере састоји се у томе да сваког човека посматрамо као будућег светитеља, да га не поистовећујемо са његовим делима, да не допустимо етици да она одређује наш онтолошки однос са другим. Овако етика од правде постаје љубав⁸⁴. Оваква, управо безусловна љубав је кључни однос који дефинише православно васпитање. Шта је то безусловна љубав? – пита игуман Евменије, и у продужетку додаје: Безусловна љубав постоји када волите дете независно од његових квалитета и особина, склоности, врлина и недостатака, независно од његовог понашања и од тога колико оно одговара вашим очекивањима и задовољава ваше потребе. То уопште не значи да треба да вам се свиђа било какво његово понашање. Безусловна љубав је када волите дете чак и онда када вам се његови поступци не свиђају⁸⁵. Безусловна љубав је идеал. Немогуће је доживљавати апсолутну љубав према детету све време и стално. Али што више одрасли буду прилазили том идеалу, то се сигурнијим они осећају и тим срећније и мирније расту њихова деца. У давању непрекидног тока безусловне љубави и подршке састоји се тајна васпитања здраве деце, односно, тајна православног васпитања – закључује игуман Евменије⁸⁶.

82 Види: Антоније Блум, „Браћо моја, свештеници, чувајте се!“, у: *Књига о прелести и лажном духовништву*, 412.

83 Види: Антоније Блум, *На путевима к Богу живом*, Цетиње 2003, 212-213.

84 Јован Зизиулас, *Онтологија и етика*, Саборност 1-4, Пожаревац 2003, 115.

85 Игуман Евменије, „Аномалије родитељске љубави“, у: *Између љубави и себичности*, 225.

86 Исто, 226.

Литература

Евменије, игуман: "Аномалије родитељске љубави", у: *Између љубави и себичности*, приредили Јован Србуљ и Владимир Димитријевић, Београд 2005.

Емилијан (Метеоритски и Светогорски), *Наши односи са ближњима*, Манастир Жича 2006.

Еуменије, игуман, *Духовност као одговорност*, Цетиње 2001.

Карелин, Рафаил, *Умеће умирања или уметност живљења*, Београд 2004.

Магдалина, монахиња, *Васпитајте своје дете, Размишљање о деци у Православној цркви данас*, Цетиње 1996.

Сестринство манастира Хрисопиги код Хаћа на Криту, прир., *Живот и поуке старца Порфирија Кавсокаливита*, Нови Сад 2005.

Србуљ, Јован, ур., *Енциклопедија православног духовног живота према делима светитеља Игњатија (Брјанчанинова)*, Београд 2005.

Србуљ, Јован, прир., *Поуке божанствене љубави*, Београд 2006.

Шестун, Евгений, *Православная педагогика*, Самара 1998.

Ivica Živković

THE RELATIONSHIPS OF LOVE IN THE ORTHODOX EDUCATION

One of the most important factors of the orthodox relationships with children is eschatological approval of their responsibility. Being around, empathy, readiness for compassion are the momentous marks of the orthodox relations of love. They often do not go alongside educational intentions of the adult. Unconditional love, independent of qualities and features, virtues and shortcomings, behaviour, responses to one's expectations, meeting one's needs, is the crucial relation that defines the orthodox education.

Key words: love, holiness, sincerity, example, presence, trustworthiness, responsibility, conversation, support, unconditionality

